

Horváth István

Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja 1990–2000

Habár az erdélyi magyarok Magyarország irányú migrációjának különböző vonzatait leíró és elemző irodalom egyáltalán nem mondható szegényesnek, az 1990 utáni¹ Magyarország irányú tanulási célú migrációról viszonylag kevés írás született². Horváth István tanulmánya az erdélyi magyar fiatalok (egyetemi szintű) tanulási migrációjának időbeni dinamikáját, beindulásának strukturális kontextusát, illetve az ezt a mozgást generáló általánosabb társadalmi, szűkebben vett felsőoktatási intézményes környezetének (szűkebben az oktatási rendszer, a munkaerőpiac és általában a rétegződési rendszer közötti összefüggések) időbeni alakulását elemzi. A szerző szociológus, a kolozsvári egyetem Szociológia Tanszéke Magyar Tagozatának oktatója, szakterülete az etnicitás kutatása, ezen belül a kétnyelvűség vizsgálata, illetve a migrációkutatás.

A TANULÁSI MIGRÁCIÓ KIALAKULÁSÁNAK A KONTEXTUSA ÉS DINAMIKÁJA: A BEFOGADÓ ORSZÁG

A magyarországi rendszerváltás egyik, sajátosan elkülönülő mozzanata, a nemzet- és kisebbségpolitikai szemléletváltás volt, melynek során megváltoztak Magyarországnak mint anyaországnak a szerepdefiníciói (Györi Szabó 1997, Bárdi 1999). Az anyaországi feladatvállalások egyik, kiemelt célkitűzése a határon túli (mindenekelőtt az erdélyi) magyar értelmiségi réteg (számbeli) megerősítése volt, amit mindenekelőtt a határon túli magyar fiatalok magyarországi beiskolázása révén próbáltak megvalósítani.³

Az eredeti tervek szerint az erdélyi magyar fiatalok magyarországi egyetemi képzésének kiegészítő funkciót (az Erdélyben hiányzó szakok – úgynevezett *hiányszakok* – alapítására koncentrálnak), és nem tömeges értelmiségpótló szerepet szántak. Így 1990-ben mindösszesen 200 erdélyi magyar hallgató beiskolázásának a támogatását tervezték (Tóth 2000:157). Ennek ellenére, már 1990 őszén, a képzési támogatási program beindításának az első évében, a tervezettnél nagyságrendekkel több (az ezret is meghaladó) erdélyi, magyar származású egyetemista kezdte

1. Az Erdély-Magyarország irányú tanulási migráció történetéről, a két világháborút követő impériumváltások kontextusában körvonalazott tanulási célú, vagy az elmozduló oktatási intézetekhez kapcsolódó migrációról lásd Pálffy 2001, 2003.

2. A teljesség igénye nélkül, íme néhány forrás, amelynek a fő, vagy ha érintőlegesen is, de megfelelő részletességgel tárgyalt témája a tanulási migráció: Kántor (én.), Rédei L. (2002), Sorbán/Nagy (2001, 2003), Szentannai 2001, Tóth 2000, Tóth 1997.

3. Természetesen időben több más közvetett és közvetlen támogatási gyakorlat is kialakult. Pl. Erdélybe kihelyezett magyarországi felsőoktatás, a romániai magyar nyelvű felsőfokú oktatási intézmények támogatása.

a tanévet magyarországi egyetemeken. A következő egy-két év során több, a tanulási migrációt elősegítő (vagy a Magyarországon már kinttanuló diákokat segítő) program, kezdeményezés alakult ki és működött (beleértve erdélyi magyaroknak kialakított látogatás nélküli és távoktatási csomagokat). A számos, de pontosan át nem látható kedvezmény, az ezekhez való hozzájutás lehetősége, pontosabban ennek reménye jelentős vonzerővel bírt, ami a tanulási migrációba bekapcsolódók számának növekedését, de az elmozdulás spekulatív jellegének megerősödését is maga után vonta. A spekulatív jelleg azt jelentette, hogy a tanulási migránsok megélhetése, migráns életútja minimálisan (ha egyáltalán) volt tervezve, bebiztosítva. Ezért az egzisztenciájuk vagy akár az idegenrendészeti státusuk valamelyes zavarai nem voltak kizárhatóak. Így bár-mikor megjelenhettek, idővel meg is jelentek a munkaerő-piacon, ugyanakkor az állampolgárok számára fenntartott erőforrásokhoz való hozzáférés érdekében sokuk latolgatta a letelepedést, illetve honosítás kérelmezését (Tóth, 2000).

Tehát annak ellenére, hogy a kilencvenes évek elején Erdélyből induló tanulási migráció mögött viszonylag jól körvonalazott kormányzati szándék húzódott (kevés ember, a folyamat állami ellenőrzése és irányítottsága), az erdélyi magyarok tanulási migrációja, ettől teljesen eltérően alakult az erdélyi magyarok Magyarország irányú a tanulási migrációja átalakult, egy félig-meddig öntörvényű, az eredeti célkitűzésekre mindenképpen rácafoló folyamattá:

- a tervezettnél jóval nagyobb számban kapcsolódtak be a fiatalok, olyannyira, hogy 1993-ban az határon túli magyar, főleg az erdélyi, kulturális szervezetek a magyar állam korlátozó közbe lépését kérték (Szentannai, 2001:116)
- a szakválasztás javarészt a hallgatók preferenciáin, vagy a megfelelő programokat működtető intézmények ajánlatai múlott, és ez nem minden esetben igazodott valamilyen közösségi értelmiségi utánpótlás rációjához, tehát nem föltétlenül az ún. hiányszakmákat fedte le;
- egyre határozottabban körvonalazódott a tanulási migrációba bekapcsolódott személyek zömének magyarországi letelepedése is. Tehát a tanulási migrációba kapcsolódók fokozatosan, de egyre nagyobb valószínűséggel minősültek át időszakos tanulási migránsból hosszú távú bevándorlóvá⁴.

Habár számos vonzatában megváltozott, a tanulási migráció az utóbbi majdnem másfél évtized során továbbfolytatódott, és egyelőre kevés jel mutat arra, hogy jelentős módon átalakulna. A jelenségről írt hozzáférhető tanulmányok alapján a folyamat következő sajátosságai emelendők ki:

- a változó gazdasági-politikai kontextusok ellenére a növekvő magyarországi hallgatói állományon belül a határon túli magyar egyetemi és főiskolás hallgatók aránya viszonylag konstans maradt, illetve az évezred végére valamelyes növekedett (Szentannai, 2001:116);
- az állami ösztöndíjban részesülők száma, de ezen belül főleg az erdélyi magyar kedvezményezettek részaránya jelentősen csökkent (Szentannai, 2001:118). Tehát a kinttanulás mint stratégia csak részben kapcsolható össze az államilag biztosított ösztöndíjrendszerrel, az alternatív források folyamatos működése vagy az önfinanszírozó rétegek megjelenése és időbeni felfutása mindenképpen jelzésértékű arra vonatkozóan, hogy, legalábbis az erdélyi magyarok esetében, nem föltétlenül egy állam által gerjesztett és főleg nem az állam (értsd központi kormányzati intézmények által hozott döntések és irányított erőforrások) által fenntartott jelenséggel állunk szemben;

---

4. A diploma honosítására vonatkozó adatokat véve alapul, a kilencvenes évek utolsó harmadában diplomát szerzett 10 romániai magyarból hozzávetőleg 1–2 tért vissza Magyarországról (Sorbán/Nagy 2001:60).

- a kint tanulók szakválasztása is időben jelentősen módosult⁵, minden kétséget kizáróan kijelenthető, hogy az alakulásnak semmi köze nincs valamilyen közösségi érdekként megfogalmazott értelmiségi hiánypótláshoz, a kinttanulók szakválasztását egyre inkább a divatos trendek és a diploma értékesítésének piaci esélyei motiválják;
- a Magyarország irányú tanulási migráció már nemcsak az egyetemi illetve az egyetemi alapképzés szintjére irányul, hanem időben más szintekre is kiterjedt: egyre több erdélyi magyar diák iratkozik be a különböző posztgraduális képzésekre, illetve a szekundér oktatásba. Ez utóbbi esetben jelentős nagyságú populációról van szó, a 2002/2003-as tanévben például hozzávetőleg 6 ezer magyarországi képzésre újonnan beiratkozó romániai magyar középiskolás diákról szóltak a sajtóhírek⁶. Más jellegű beszámolók is kiemelik, hogy a magyar-román határmenti településeken egyre gyakoribb és egyre inkább dominánsként megjelenő modell a magyarországi közép- vagy szakiskolákba történő áttanulás (Sorbán/Nagy 2003).

A tanulási migrációba belekapcsolódó erdélyi magyar népesség pontos számát, illetve ennek az időbeni alakulását rekonstruálni eléggé reménytelen vállalkozásnak tűnik, egyrészt a jelenség összetettsége miatt, másrészt mert a vonatkozó (és hozzáférhető) hivatalos statisztikák nem minden esetben közölnek olyan adatokat amelyekre alapozva a egzakt vagy ezt megközelítő képet körvonalazhatnánk.

A határon túli magyarok tanulási migrációjáról nem áll a rendelkezésünkre egységes ismérvek alapján kialakított statisztikai nyilvántartás, viszont a különböző hozzáférhető statisztikai adatok és más jellegű adatközlések biztosítanak egy közvetett rálátást az elemzett jelenség dinamikájára. Tehát a hozzáférhető adatok alapján megkockáztatható egy óvatos, de mindenképpen megalapozott becslés.

A legfontosabb statisztikai források: az idegenrendészeti eseményeket regisztráló és feldolgozó, illetve az oktatási intézményrendszer különböző szereplői által nyilvánosságra hozott (a hallgatói- és diákállomány állampolgárság szerinti összetételére vonatkozó) kimutatások.

Az idegenrendészeti statisztikákat illetően a magyar Központi Statisztikai Hivatal évsoros bontásban közölt *bevándorlási* statisztikáira alapozhatunk, amelyek a bevándorló letelepedő és egy évet meghaladó huzamos tartózkodásban részesülő⁷ népesség foglalkozási főcsoportok szerinti összetételét mutatják. Ezen belül az egyetemi, főiskolai hallgató illetve az egyéb tanuló külön kategóriaként jelenik meg (lásd az 1-es táblázatot!).

5. Lásd erről bővebben Szentannai 2001:116–117.

6. A Magyar központi oktatási hatóság egy államtitkárának a nyilatkozata szerint lásd MTI 2002 október 5.

7. KSH 2003:29.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Összesen	37	22	15	16	12	14	13	13	16	20	20
bevándorló	242	974	113	397	752	008	734	283	052	151	184
Bevándorló román állampolgár	29 617	10 940	6 489	6 068	4 272	5 101	4 161	3 979	5 504	7 845	8 894
Bevándorló román állampolgár %	79,5	47,6	42,9	37,0	33,5	36,4	30,3	30,0	34,3	38,9	44,1
Összesen egyetemi hallgató	1 189	578	419	566	400	585	753	529	537	647	615
Összesen egyetemi hallgató %	3,2	2,5	2,8	3,5	3,1	4,2	5,5	4,0	3,3	3,2	3,0
Összesen egyéb tanuló	9 077	5 305	3 724	3 791	2 870	1 764	1 732	2 023	2 576	3 204	3 344
Összesen egyéb tanuló %	24,4	23,1	24,6	23,1	22,5	12,6	12,6	15,2	16,0	15,9	16,6

1. táblázat. A Magyarországra bevándorlók (letelepedő és egy évet meghaladó huzamos tartózkodásban részesülő), ezen belül a román állampolgárok éves száma és aránya, illetve az egyetemi hallgatók és diákok száma és aránya az összes bevándorlón belül (1990–2000). A szerző összeállítása, forrás: KSH 2003.

Az ennek az adatsornak a kapcsán felmerülő első jelentős probléma az, hogy a foglalkozás-csoport szerinti felbontást nem közlik a bevándorlók nemzetisége/állampolgársága szerinti felbontásban, így nincs külön adatunk a román állampolgárokról. Ám amennyiben feltételezzük, hogy az egyetemi hallgatói népességen belül a román állampolgárságúak aránya hozzávetőleg megfelel a romániai bevándorlóknak az összes bevándorló népességen belüli arányának, ez a probléma részben áthidalható. A másik (és talán szövevényesebb) probléma abból ered, hogy a statisztikai regisztráció szerinti bevándorló kategória két helyzetet regisztrál: az adott évben letelepedési engedélyben részesültek és a huzamos tartózkodási engedélyben részesültek számát. Vagyis azokat a nem magyar állampolgárságú egyetemi hallgatókat, akik abban az évben kezdik egyetemi pályafutásukat, és huzamos tartózkodási engedélyt váltanak ki, de azokat is, akik az illető évben letelepedési engedélyben részesültek, és a foglalkozási rubrikába diákként jegyeztették be. Tehát mivel az idegenrendészeti statisztikák nem személykövetők, hanem az idegenrendészeti eseteket regisztrálják, a bevándorlási statisztikák nem föltétlenül arról szólnak, hány nem magyar állampolgár lépett be az illető évben a magyar felsőoktatásba, hanem inkább azt tükrözik, hogy hány olyan idegenrendészeti esetet (huzamos tartózkodási illetve bevándorlási engedély kibocsátását) regisztráltak amely során a személyek főfoglalkozásként az egyetemi hallgatót jegyezték be.

Ehhez kapcsolódik a másik, és ezúttal a jelenség összetettsége kapcsán felmerülő problémacsoport. Az Erdély-Magyarország tanulási migráció esetében nem föltétlenül regisztráltak, regisztrálnak minden, tanulmányait Magyarországon végző egyetemi hallgatót (de még középiskolás diákot sem) mint valamilyen idegenrendészeti esetet. Egyrészt a látogatás nélküli, távoktatásos képzések, illetve különböző posztgraduális programok szervezése olyan jellegű, hogy eleve a hall-

gatók időszakos jelenlétét feltételezi. Másrészt nem egyedi vagy elszigetelt jelenség (legalábbis az elemzett periódusban nem volt az) a heti vagy havi ingázás, ami egyúttal a tartózkodásnak az időszakos határátlépéssel történő legalizálását is jelentheti (L. Rédei 2002:124).⁸ Másrészt (és itt elsősorban az egyetem előtti képzés szintjéről van szó) a hozzáférhető statisztikák alapján nem mindig lehet különbséget tenni két kategória között: a letelepedői státust szerző személy, akinek a főfoglalkozása egyetemi hallgató, illetve a tanulási célból érkező személy, aki huzamos tartózkodási engedélyben részesül.

Az oktatási folyamat intézményes szereplői által elkészített és nyilvánosságra került statisztikák esetében nincs rálátásunk az összeállítás logikájára, ám az tény, hogy a különböző források által közölt adatok között jelentősek az eltérések, így, pontosító információk hiányában, inkább fenntartásokkal, folyamatos szkepticizmussal viszonyulunk ezekhez is, hisz nem igazán van fogódzónk, ami alapján kritikai véleményeket fogalmazhatnánk meg.

Az oktatás intézményes szereplőire vonatkozó statisztikákat illetően többnyire L. Rédei (2002) és Szentannai (2001) által közölt, nagyrészt (de nem kizárólag) az Oktatási Minisztériumtól származó adatokra támaszkodhattunk, de sajna ezek alapján sem igazán láthatjuk tisztábban a jelenséget. Egyrészt nem állnak a rendelkezésünkre az egész évtizedre vonatkozó, azonos logika szerint felépülő évsoros adatok. A nem magyar állampolgárságú hallgatói állományra vonatkozóan is közöltek adatokat (L. Rédei 2002), de ezek nincsenek meg állampolgárság szerinti bontásban⁹ és nem lehet tudni, milyen típusú intézményekben tanuló diákokról van szó. Például nem történik említés arra vonatkozóan, hogy a külföldi hallgatókat jelentős számban vonzó, de nem a magyar oktatási rendszer részeként működő, budapesti Közép-Európai Egyetem (CEU) diákjait regisztrálja-e vagy sem az Oktatási Minisztérium statisztikája.

Más esetben, ugyanazon tanulmányban közölt adatok jelentősen és ellentmondóan eltérnek egymástól. Például Szentannai által közölt (A Márton Áron Szakkollégium és az Országos Felvételi Iroda által szolgáltatott) adatok ellentmondóak, legalábbis ami az 1997–1999-es periódusban, állami ösztöndíjban részesülő magyarok számát illeti.

	1990–1992	1993–1996	1997–1999
Románia	1 234	569	307
Ukrajna	181	297	184
Szlovákia	119	342	362
Szerbia	397	540	561
Összesen	1 931	1 748	1 414

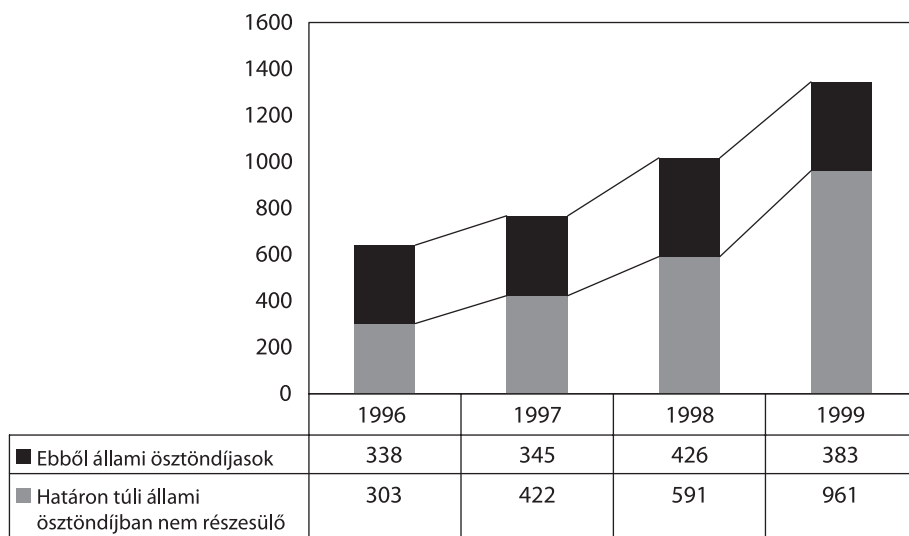
2. táblázat. Állami ösztöndíjban részesülő határon túli magyar hallgatók száma (országoként és összesített periódusokra). Forrás: Szentannai 2001:118¹⁰.

8. 2002-ig a turisztikai célú, tehát egy hónapot meg nem haladó tartózkodáshoz nem kellett vízum, viszont nem volt törvényesen korlátozva az, hogy valaki hányszor léphet be Magyarországra mint turista. Tehát elvben és gyakorlatban sem volt kizárva, hogy valaki egész évben Magyarországon tartózkodott anélkül, hogy valamilyen vízumot váltott volna ki, hanem harminc napon belül tizenkét alkalommal átlépte valamilyen irányba a magyar határt, majd ismét visszatért turistaként Magyarországra.

9. Lásd Rédei L. említi, hogy „az 1999/2000. évben 1852 fő határon túli magyar ösztöndíjas hallgató tanult”, több mint 1600 alapképzésben és egy táblázatra utal, ám abban a táblázatban az összes Magyarországon tanuló külföldi hallgató intézménytípusonkénti megoszlása található (2002:127).

10. Az adatokat úgy tüntettük fel, ahogyan az eredeti forrásban szerepeltek.

Amint a 2. táblázatban látható, 1997–1999 között a négy Magyarországgal szomszédos államból érkező határon túli magyar állami ösztöndíjasok száma 1 414 volt. Ugyancsak ebben a tanulmányban közölt más adatsor szerint (lásd 1-es ábra) az 1997–1999-es periódusban a felsőoktatásba állami ösztöndíjjal belépő határon túli magyarok száma 1 154 volt, tehát 240-el kevesebb mint az előbbi adat. Márpedig az előző kimutatás négy országból származó magyar nemzetiségű kedvezményezett hallgatók adatait regisztrálja, ez utóbbi (legalábbis elvben) a bárholnan érkező (a fentebb említett négy országon kívül még Szlovéniából illetve Horvátországból is) magyar nemzetiségű, állami ösztöndíjban részesülő hallgatók számát, tehát ez utóbbi érték nagyobb igen, de kisebb semmiképp nem lehet.

1. ábra. Az évente felvételt nyert, állami ösztöndíjban nem részesülő és állami ösztöndíjban részesülő határon túli magyar hallgatók számának alakulása 1996–1999 között. Szentannai 2001:117.

Nem véletlen, hogy az adatok pontatlansága, zűrzavara és átláthatatlansága kapcsán Hania Zlotnik vélekedése nyer megerősítést, mely szerint végső soron hatalmi, pontosabban államhatalmi érdeklődés függvénye, hogy kit és milyen ismérvek szerint regisztrálnak migránsnak, illetve milyen jellemzőit tarják nyilvántartásra értelmesnek és fontosnak (1987). Csak remélhető, hogy az oktatás fokozódó internacionalizációjának, illetve Magyarország integrációs folyamatának a kontextusában körvonalazódik a hatalmi érdek, illetve hat a felzárkózási kényszer abban is, hogy pontosabb és részletesebb adatregisztráció történjen, illetve hozzáférhetőbb kimutatások létezzenek a tanulási migráció jelenségéről is. Ez irányba mutató jel az OECD adatbázis az oktatási rendszerről, amelyben változatos ismérvek szerint (beleértve a diákok állampolgárságát is) lehet adatokat keresni.¹¹ Így viszonylag pontos képet nyerhetünk az utóbbi öt évben Romániából kiinduló tanulási migrációt illetően (lásd 4-es illetve 5-ös táblázatot!).

11. Organisation for Economic Cooperation and Development, Statistics Portal. Lásd http://www.oecd.org/statsportal/0,2639,en_2825_293564_1_1_1_1,00.html (2004–11–25).

	1998	1999	2000	2001	2002	Növekedési ráta 2002-re 1998-100%
Ausztria	318	356	392	414	375	118%
Magyarország	1 008	940	na.	2 737	3 090	307%
Franciaország	1 837	1 971	2 271	2 825	3 220	175%
Németország	1 407	1 646	2 004	2 454	3 082	219%
Egyesült Államok	1 746	2 056	2 507	2 581	3 325	190%
Olaszország	na.	323	347	634	590	183%
Anglia	320	374	407	457	420	131%

3. táblázat. Román állampolgárságú hallgatók száma néhány, a Romániából kiinduló tanulási migrációt vonzó országban. Az illető évben, az illető országban tanuló, román állampolgárságú egyetemi (alap- és posztgraduális képzésben résztvevő) hallgatói állomány¹².
A szerző szerkesztése, kiinduló adatok forrása OECD adatbázis (2004–11–25).

	Összesen külföldi diák	Ebből román állampolgárságú	A román állampolgárságú diákok aránya az illető országban
Egyesült Államok	582 992	3 325	0,57%
Franciaország	165 437	3 220	1,95%
Magyarország	11 783	3 090	26,22%
Németország	219 039	3 082	1,41%
Olaszország	28 447	590	2,07%
Más országok		3 025	
Összesen	1 898 250	16 332	0,86%

4. táblázat. A 2002-ben külföldön tanuló román állampolgárságú diákság száma és aránya az illető országban tanuló külföldi népességben, a Romániából kiinduló tanulási migráció fontosabb célországai szerint.
A szerző számításai, kiinduló adatok forrása OECD 2004.

Mindenképpen tény, hogy az utóbbi másfél évtized vonatkozásában nincs lehetőségünk precízen rekonstruálni a Magyarország irányú tanulási migrációban résztvevő román állampolgárok (erdélyi magyarok) számának alakulását. Ebben a helyzetben egyfajta kontextuális becslésre kell hagyatkoznunk, vagyis a létező mindenfajta információ kombinálásával becsljük a Magyarország irányú tanulási migrációba bekapcsolók számát. Ezen a megalapozott, de módszeresnek nem minden vonatkozásban minősíthető becslés során az eddig felsorolt forrásokra és más, nem szaktanulmány igényű dokumentumokra (pl. sajtóelemzések, hírügynökségi adatok, stb.) hagyatkozunk.

Induljunk ki a bevándorló népességen belül egyetemi hallgatóként regisztráltak számából (2-es táblázat), azt feltételezve, hogy az egyetemi hallgatókon belül a román állampolgárok aránya megegyezik a román állampolgárok a bevándorló népességen belüli arányával, így hozzávetőlegesen megbecsülhetjük az éves újonnan belépő diákszámot. Ezen adatsor alapján, és ebből az előfeltevésekből kiindulva, (valamint eltekintve az 1990-es atipikus évtől) az eltelt évtized során éves átlagban hozzávetőleg 190–200 román állampolgárságú (zömében magyar nemzetiségű) egyetemi hallgatót regisztráltak Magyarországon. Tehát a kilencvenes évek első felében, az 1990 során tapasztalt nagy volumenű hallgatói migrációnak betudhatóan, a Magyarországon tanuló

12. Az abban az évben az illető országban tanulók száma.

erdélyi magyar hallgatói állomány elérhette a 2 500-as szintet, és ezután fokozatosan csökkent, a kilencvenes évek végére az 1 000-1 200-as szintre.

A kilencvenes évek végétől az OECD statisztikákra támaszkodunk, és amint a 4-es táblázatban látható a Magyarországon tanuló román állampolgárságú hallgatói állomány ismét növekedni kezdett, az OECD adatok szerint a Romániából kiinduló, Magyarország irányú (és zömében magyar nemzetiségű, de tekintettel a CEU működésére és rekrutációs politikájára, a román nemzetiségűek száma nem elhanyagolható) felsőoktatási tanulási migrációban résztvevő személyek száma 1998-2002 között jelentősen növekedett (lásd 1-es ábra, illetve 4-es táblázat!).

Igaz, megemlítendő, hogy ez a növekedés általában a romániai tanulási migrációs kedv felledülésének a kontextusában történt, ugyanis a kilencvenes évek végétől kezdődően, folytatódóan az új évezred első éveiben, a Romániából kiinduló tanulási migráció volumene folyamatosan növekedett (lásd 4-es táblázat!), 1998-2002 között majdnem megduplázódott. Így a 2002-es évben már több mint 16 ezer román állampolgárságú diák tanult külföldön, ennek megközelítőleg 19%-a Magyarországon, ahol az összes külföldi diák több mint negyedét teszik ki.

Az utóbbi több mint egy évtizedet meghaladó periódusban a romániai magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációjának dinamikáját a kilencvenes évek eleji gyors felfutás jellemzi. Ezt egy viszonylag alacsony (pár százas) évi tanulási célú kilépés követeti, majd az ezredfordulóra újból jelentősen megnövekedett azok száma, akik diplomaszerezési célból vagy posztgraduális képzésekre magyarországi egyetemekre iratkoznak be. Vizsgáljuk meg a két tanulási migrációs hullám kialakulásának feltételeit!

ROMÁNIA A NYOLCVANAS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN: GENERÁCIÓS ESÉLYCSÖKKENTŐ POLITIKA

A kilencvenes évek eleji tanulási migráció gyökerei visszanyúlnak az általános romániai migrációgerjesztő kontextushoz, amit sajátosan felerősített a rendszer sajátos generáció- illetve etnopolitikai viszonyulása.

Több tényező is közrejátszott abban, hogy a nyolcvanas évek második felére a romániai közállapotok rendkívül megromlottak. Egyrészt a nyolcvanas évek elején megnyilvánuló gazdasági krízist jelentős mértékben súlyosbította az, hogy a gazdaságirányítást már hetvenes évek második felétől egyre nagyobb mértékben (Románia teljes gazdasági függetlenedésének a megvalósítását megcélzó) ideológiai célkitűzéseknek rendelték alá. Ennek egyik, a mindennapi életet rendkívül megnehezítő következménye volt a népesség fogyasztásának a jelentős mértékű visszafogása, illetve ezzel párhuzamosan az árukhoz való hozzáférés a beszerzés rendszerének egy rendkívüli nehéz, időigényes és idegölő gyakorlattá történő átalakulása, amely a nyolcvanas években az egyének mindennapi életszervezését centrális tevékenységként uralta (Sampson 1986, Verdery 1996). De nemcsak az állampolgárok „idejét” államosították, kötötték le a hiánygazdálkodási megélési stratégiák (Verdery 1996), hanem azok „testét” is. Egyrészt bizonyos mértékig államosították a női testet mint reprodukív szervet, másrészt (nemtől függetlenül) általában a polgárok munkaerőjét.

A nők egyik legfontosabb feladatuként a Kommunista Párt által szabott demográfiai tervfeladatok teljesítését szabták, és ez a politika nem egyszerűen az abortusztilalommal, az abortusz kriminalizációjával, a fogamzásgátlók forgalmazásának a korlátozásával próbálták el-

érni, hanem a nőket többnyire közvetett kényszerrel gyakori nőgyógyászati ellenőrzéseknek vették alá, hogy időben tudják beazonosítani a terhességet. (Kligman 1998) Másrészt, a különböző gigantikus méretű beruházásoknál¹³ az állandó munkahelyekről kihelyezett munkaerőt, katonákat, illetve a kötelező katonai szolgálatukat már letöltött, de katonai kötelekek közé (tulajdonképpen munkaszolgálatra) visszarendelt, jogilag teljes mértékben kiszolgáltatt, nagyrészt alulfizetett munkaerőt használtak. Mindezen, radikális eszközökkel generált munkaerő-áramoltatási folyamatok egy, a hatalom fenntartásának egy általánosabb taktikai lépéseként is értelmezhetőek. Ugyanis a gazdasági krízis mélyülésének a kontextusában a román állam ilyen módon próbálta a eltussolni a román gazdaság foglalkoztatási potenciáljának jelentős mértékű csökkenését. A munkaerőnek az állami (adminisztratív) kényszeren alapuló áramoltatása, végül is a polgárok munkaerejének az állam általi kisajátítása a szellemi foglalkozásúak, a diplomások esetében is működött. A nyolcvanas években egyetemi diplomát szeretteknek kötelező módon (ellenkező esetben a diplomának megfelelő foglalkozás gyakorlásától való eltiltást kockáztatva) három évet kellett eltölteniük egy olyan munkahelyen, amelyet az állam jelölt ki számukra¹⁴.

Mindemellett a hatalomgyakorlás formái mind abszolút, illetve relatív terminusokban egyre megterhelőbbé, nyomasztóbbá váltak. Az uralkodó elitek gazdasági és implicite társadalmi krízishelyzetre adott politikai válasza a társadalom fölötti ellenőrzés kiterjesztésében és megszilárdításában nyilvánult meg, a különböző (potenciálisan ellenzéki) rétegek mozgásterét fokozatosan beszűkítették, a hatalmi terror legfontosabb eszköze az egyre szűklátókörűben és agresszívebben megnyilvánuló ideológiai hegemonia volt. Ugyanakkor a politikai és az egyéni szabadságjogok beszűkítésével párhuzamosan, a hatalmi döntéseket egyre önkényesebben és diktatorikusabban hozták meg, az egyre szűkülő hatalmi körök.

Az ideológiai és a politikai nyomás növekedése még a hetvenes évek elején kezdődött, amikor a Ceaușescu-féle rendszer (egy rövid liberális előjátékot követően), kevesellve a társadalom forradalmi lendületét, radikálisan megerősítette kommunista párt és az általa terjesztett ideológiai beszédmód szerepét a nyilvánosságban. Tekintettel arra, hogy ez a folyamat a pártvezető kínai látogatása után kezdődött el és eszköztárában hasonlított a kínai kulturális forradalomhoz, a fordulatot a „kis kulturális forradalomként” regisztrálta az elemzői irodalom (Georgescu 1995, Durandin 1998, Gabanyi 2000). A nyolcvanas években a kommunista párt ideológiai hegemoniája már teljes mértékben kórossá nőtte ki magát, ugyanis ennek a beszédmódnak (habár már semmi egybecsengése nem volt a népesség valós tapasztalataival, sőt teljesen ellentmondott azoknak) a korlátozott szó- kép- és jelentéskészlete vált a nyilvános beszéd egyetlen legitim kódjává (Kligman 1998). Ebben a kontextusban nemhogy alternatív gondolkodásmódok nyilvános kifejezésére, de még a köznép morgáshoz való joga sem adatott meg. Alkalmanként, az órákat tartó sorállások közben elejtett elégedetlenkedő vagy csak méltatlankodó kijelentéseket is retorziók követhették, így tartva fenn a mindent átfogó, a privát szférába is mélyen behatoló ellenőrzés pszichózisát. Az elégedetlenség más, tömegek

13. Ilyenek voltak a Duna–Fekete Tenger csatorna, a Nép Háza / Casa Poporului néven elhíresült közigazgatási épületmonstrum (amelynél, hasonló műfajban, a világon csak a Pentagon nagyobb).

14. Pontosabban, a választás illúzióját megőrizték, hisz ha a leghetetlenebb helyszínek között is, de a végzősök mégis latolgathatták, hogy melyik a legkevésbé rossz választás.

és publikus formáit, mint például a Zsil-völgyi bányászok (1977-es) vagy a brassói munkások (1987-es) tiltakozó megmozdulásait, erőszakkal elfojtották. A különböző, párton belüli vagy értelmiségi, potenciálisan ellenzéki vagy reformer irányultságú egyéneket és csoportosulásokat fokozatosan marginalizálták, vagy a retorziók széles skáláját alkalmazva elhallgattatták. Mindenképpen hatásosnak bizonyultak ezek az eszközök, hisz amint azt Linz és Stepan a dél-kelet-európai kommunista államaok átmeneti folyamatainak összehasonlító elemzése során kiemelte: Románia volt az egyetlen állam a régióban, ahol a kommunista párton belül nem létezett reform szárny, és a civil társadalom szintjén sem lehet ellenzéki mozgalmakról vagy csoportokról beszélni. Az ellenállás néhány szétszórt emberre korlátozott, alkalmi jellegű, inkább szimbolikus tartalmú tiltakozásokban nyilvánult meg (Linz/Stepan 1996:356). Ugyanakkor a nyolcvanas években fokozódott a hatalom koncentrációja és kisajátítása: a Ceaușescu család dinasztikus hatalomgyakorlásának és ennek a kötelező kultuszának a formájában (Gabanyi 2000).

Mіндеzen politikai folyamatok és hatalomgyakorlási technikák kellemetlenségeit csak fokozta Románia különutas politikája, amely egyre inkább, a gorbacsovi Szovjetunióban illetve a kommunista tömb számos más országaiban beindult lazulási folyamatok tüntető ellentétéként tételeződött. Így a keményedő zsarnokság és lazuló szocialista keretek kontrasztjában az állampolgárok számára még kilátástalanabbnak és nyomasztóbbnak tűnt a román politikai helyzet.

Ám mindezek az általános problémák sajátos módon hatottak ki a fiatal korosztályokra, és ebben az esetben jóval összetettebb dologról van szó, mint az ifjúsági léthelyzet kvázi marginális jellege¹⁵. Az első problémát a fiatal korosztályok volumene jelentette, ugyanis az 1966-ban foganatosított, drasztikus abortuszkorlátozásoknak betudhatóan, 1967/68-ban (a megelőző két évhez viszonyítva) majdnem félmillióan születtek, ami mintegy negyedmillió többletszaporulatot jelentett. Ezek az évjáratok a kilencvenes évek második felében lépték át a tizennyolc évet és váltak felnőtté, ám a az életszakaszhoz kapcsolódó szerepkörök betöltésének, illetve az ezen szerepkörökből eredő elvárások rendszerének való megfelelés, a különböző dimenziókban lezajló felnőtté válás (Hogan/Astone 1986) egyre problematikusabbá vált. Mi több, egy-két vonzatában maga a hatalom jelent meg a problémák legfőbb forrásaként, olyan mértékben, hogy nem túlzott azt állítani, hogy egyes (köz-)politikai jellegű döntések a szó legszorosabb értelmében csökkentették ezen évjáratok esélyeit: arra, hogy gazdasági aktivitásukkal önálló életvitelt alapozzanak meg, illetve felelős módon vállalják a családalapítást, a szülői szerepet. Egyszóval a nyolcvanas évének a második felében a sajátos demográfiai helyzetben levő évjáratok számára, a sokaság óhatatlan problematikus vonzatain túl, a politikai vezetés kreált olyan sajátos problémákat, amelyek növelték a fiatalok rendszerintegrációs problémáit, nehezítették ezen kohorszoknak (a szó szociológiai értelmében vett) felnőtté válását.

A gazdasági krízishelyzet kontextusában egyre gyakrabban működtetett látszatfoglalkoztatás vagy a munkaerő fentebb bemutatott, adminisztratív kényszeren alapuló áramoltatása leginkább a munkaerő-piacra újonnan belépő fiatalokat sújtotta. Ez meghatározóan hatott ki a magánélet stabilitására, ugyanis a sokszor fél éves előre nem látható, tehát be nem tervezhető vagy

15. Gyakori az ifjúsági életszakaszban egyfajta átmeneti kisebbségi, marginalitási állapotként történő meghatározása (Hogan/Astone 1986, Singla 2004).

ütemezhető *koncentra* vagy *detasáré*¹⁶ jelentős törést jelenthetett, illetve – főleg faluhelyen, ahol a munkaerő kettős (kiterjedt háztáji és állami alkalmazotti) gazdasági rendszerben hasznosult – számottevő jövedelem-kieséssel járhatott.

A lakáshelyzetet illetően a kommunista rendszer generációs esélycsökkentő politikai irányultsága már számszerűsíthető. A létező szocializmus időszakában, a román lakáspolitikai kiemelten az állami redisztribúciós folyamatok függvényévé vált, az ötvenes évektől kezdődően a lakások többségét állami vagy szövetkezeti alapokból építették, a nyolcvanas évek során a magánalapokból épülő lakások az összes épülő lakás 7–8 százalékát tették ki, így (főleg a városi) lakosság zöme kiutalással, állami bérlői minőségben jutott lakáshoz. Az ötvenes évek végétől egészen a hetvenes évek végig nemcsak az épülő lakások száma, hanem az átlagos lakófelület is fokozatosan növekedett (Chivot 1978) és ez a trend a nyolcvanas évek első felég tartott. Tehát a lakás-kiutalási rendszer viszonylag kiszámítható ritmusban, átlátható módon működött, és ha a fiatalok önállósodását nem is föltétlenül, de a családalapítást mindenképpen megkönnyebbítette. 1985-től kezdődően ez a trend megtört, ebben az évben, 1980-hoz viszonyítva, a lakásépítésekre szánt állami alapok abszolút értéke 37%-al¹⁷, következésképpen az épülő lakások száma is jelentős mértékben csökkent (Georgescu 1995:315), és ez így ment tovább az évtized második felében, amikor is hozzávetőleg 46%-al kevesebb lakás épült mint a nyolcvanas évek első felében.

Éves átlag 71–80	Éves átlag 81–85	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
159 254	159 346	108 137	110 389	103 267	60 400	48 599	27 958	27 538	30 071

5. táblázat. Az évente épülő lakások száma Romániában (1971–1993).

Forrás: CNS 1994b.

Márpedig a 1967/68-ban született, volumenben jelentősen megnövekedett évjáratokhoz tartozók számára pontosan a nyolcvanas évek második felében vált aktuálissá az önállósulás, a családalapítás.

Az aktív szexuális életüket a nyolcvanas évek második felében elkezdő generációknál a szülői szerepek vállalása is sajátosan problematikusan jelentkezett. A fentebb bemutatott Ceaușescu-rendszer demográfiai politikáinak a pronatalista jellegét nem egyszerűen az abortusztilalommal, hanem a fogamzásgátlási lehetőségek (a fogamzásgátló szerekhez való hozzáférés) korlátozásán keresztül próbálták megvalósítani. Ami a szóban forgó évjáratok számára sajátos problémákat jelentett, hisz szexuálisan emancipált (a szexuális forradalom utáni) generációkról volt szó, akik számára korlátozták mindazon születésszabályozási technikákat amelyek megjelenése létrehozta a szexuális forradalmat. Ebben a kontextusban a szexuális aktivitás megkezdése jelentős kockázatokkal, számos nem kívánt terhességgel, kénytelen-kelletlen családalapítással, illetve nem kívánt szülői szerepvállalással járt. Közvetett mutatója lehet ennek, hogy 1990-ben, miután az

16. A katonai kötelekekben letöltött munkaszolgálati ciklusokat a magyar népnyelv koncentráinak [a román *concentrarea*], illetve a munkahelyről más munkahelyre történő (kvázi kötelező jellegű) időszakos áthelyezést *detasáré*-nek [a román *detasare*] nevezték.

17. A tényleges csökkenés ettől jóval nagyobb volt, ugyanis a nyolcvanas évek inflációs kontextusában kiemelkedő évnak számító 1982-ben, 1981-hez viszonyítva az inflációs ráta 17,8%-os volt lásd <http://www.inse.ro> (21/10/2004).

abortusztilalmat feloldották, a 100 éveszületésre számított legális abortuszoknak az 1989-hez viszonyított száma megötszöröződött (Monier/de Guibert-Lantoine 1994:207-208).

A román létező szocializmus egyik sajátossága, a romló gazdasági feltételekkel járó életszínvonal romlása és a munkavállalók állam által meghatározott kényszerpályákra való állítása, nemcsak a földrajzi mobilitás korlátozásában és irányítottságában, hanem az egyre inkább beszűkülő társadalmi mobilitási lehetőségek szintjén is megnyilvánult, (Bárdi 1992, Roth 1999) és sajátos problémaként jelent meg a fiatal generációk szintjén. Románia az egyetemi beiskolázási számokat illetően, regionális viszonyításban már a nyolcvanas évek első felében az utolsó helyen állt. (lásd 4-es ábrát!)¹⁸ A nyolcvanas évek második felében az amúgy is alacsony egyetemi beiskolázási számok lényegében nem változtak, ám jelentős mértékben növekedett az igénylők száma. Ez leglátványosabban az egyetemi felvételen tapasztalható, a nyolcvanas évek második felében évről évre növekvő nyomásban nyilvánult meg, amikor szokványos volt a meghirdetett beiskolázási helyekhez viszonyított négy-ötszörös, (de bizonyos szakokon nem ment kivételszámba a nyolc-tízszeres) túljelentkezés. Ami nem csak a továbbtanulási szándékaik megghiúsulása okán frusztrált rétegek volumenének a növekedését jelentette, hanem ennél jóval többet, bizonyos rétegek társadalmi reprodukciós mozgásterének a folyamatos beszűkülését. Vagyis a frusztrációk nemcsak az egyetemi felvételi sikertelenségéről szóltak, hanem (legalábbis a diplomás szülők leszármazottjai, vagy a más társadalmi meghatározottságok okán egyetemi diplomával megszerzhető státusra aspirálók számára) a sikertelenség a lefele mutató társadalmi mobilitás egyre nagyobb valószínűséggel elkövetkező horizontját, a *deklasszáció* rémképét vetítette elő.

Tehát a nyolcvanas évek végének a Romániájában radikálisan (és egyértelműen negatívan) megváltoztak a fiatalok életésélyei. Egyrészt sajátos generációs, demográfiai jellegű problémákkal szembesültek, másrészt a politikum nemhogy segítően viszonyult volna a volumenében jelentősen megnövekedett kohorszok rendszerintegrációjához, hanem sokkal inkább nehezítette ezt. Mindennek a generációs esélycsökkentő politikának sajátos vonzatai nyilvánultak meg a felsőoktatás terén, ahol a befogadás (a kommunizmus időszakában példátlanul) jelentős mértékben csökkent, olyannyira, hogy az adott feltételek között, de ténylegesen létező differenciált társadalmi szerkezet (az egyéni társadalmi pozíciók intergenerációs) újratermelése vált roppant küzdelmessé és egyre kilátástalanabbá.

A korlátozó jellegű felsőoktatás-politika nem egyszerűen a gazdasági nehézségekkel, hanem a (román) kommunista rendszer működésének egy sajátosságával: az államilag ellenőrzött és ideológiailag szabályozott egyetemi státusallokációs politikák logikájával függött össze. Ennek sajátos következményei voltak az erdélyi magyar fiatalok életésélyeit, rétegspecifikus rendszerintegrációját tekintve.

Történetileg tekintve, az erdélyi magyarok Magyarország irányú tanulási migrációjának az első epizódja közvetlenül az első világháború végének zúrzavaros kontextusában kezdődött, majd folytatódott két világháború között is, a periódusra sajátosan jellemző totális nemzetállami oktatáspolitikai szellemében és logikájában. Ez intézményi szempontból a román hatalomátvételt követő azonnali és radikális egyetem átszervezést jelentett, a román nyelvű egyetemi oktatás (és

18. 1985-ben, ha eltekintünk olyan sajátos helyzetű országoktól mint Luxemburg vagy Málta, Románia Európában az utolsó helyen volt a 100 ezer lakósra jutó 694 egyetemi hallgatóval. Albániában ez 721 volt, Magyarországon 929, Bulgáriában 1 255, Lengyelországban 1 221, Szovjetunióban 1 847. A kommunista NDK-ban 2 581, NSZK-ban 2 546 és a legjobb főiskolai beiskolázási mutatókkal rendelkező Finnországban 2 616 és Svédországban 2 650 (Baló/Lipovecz 1988:621).

nagyrészt a román etnikumú egyetemi populáció) majdnem teljes mértékben átvette magyar helyét. Már ekkor egyértelművé vált, hogy a román állam számára az egyetem az etnikai rivalizálás egyik eszköze, a felsőfokú oktatás egyik meghatározó funkcióját, a román etnikai elem *helyzetbehozásában*, a román származású elit (mind mennyiségi mind szimbolikus) megerősítésében látták, ami gyakorlatilag a különböző nemzetiségek kirekesztésében (egyetemi szférán belüli marginalizálásában) nyilvánult meg (Barkey 2000). Tehát két világháború közötti román politikum számára az egyetem (az Erdélyben egyértelműen fennálló) etnikai hierarchia módosításnak az eszközeként, *az etnikailag szelektív (mobilitási) státuszallokációs politikák egyik fontos intézményeként definiálódott* (vö. Livezeanu 1998, Pálffy 2001, 2003¹⁹).

A második világháborút követően a magyar nyelvű egyetemi képzés, általában a magyar nyelvű oktatási rendszer a politikai kiegyezésnek alárendelt eszközzé vált. A Bolyai Egyetem, a magyar nyelvű iskolarendszer a kommunista román hatalomátvételnek és hatalmi konszolidációnak, a magyar baloldali értelmiség támogatásának (vagy legalábbis csendes asszisztálásának) egyfajta ára volt. Így a negyvenes évek végére létrejött egy átfogó és önálló intézményi keretekben működő magyar nyelvű oktatási rendszer²⁰. Az egész rendszer (legalábbis abban a formában, ahogyan a negyvenes évek végére körvonalazódott, alig pár évet ha működött, az ötvenes évek első felétől kezdődően váltakozó erősségű, ám folyamatos erózióknak volt kitéve. Így a kommunizmus ideje alatt nem igazán lehet egy olyan önálló magyar nyelvű oktatási mezőről beszélni, amely valaha is valamelyes önálló oktatáspolitikai célkitűzések jegyében tudott volna működni. A magyar tannyelvű egyetem, mint a kommunista rendszer által ellenőrzött egyetemek bármelyike, kiemelten mint az osztályharc intézménye működött. Vagyis jelentős szerepet vállalt az új politikai társadalmi rend eszmerendszeréhez illeszkedő társadalomszerkezet kialakításában (úgy, hogy az egyetemi státuszallokáció folyamatában a teljesítmény alárendelődött a származásnak), illetve a domináns ideológiához alkalmazkodó (esetleg azt aktívan felvállaló) értelmiségi típus kitermelésében.

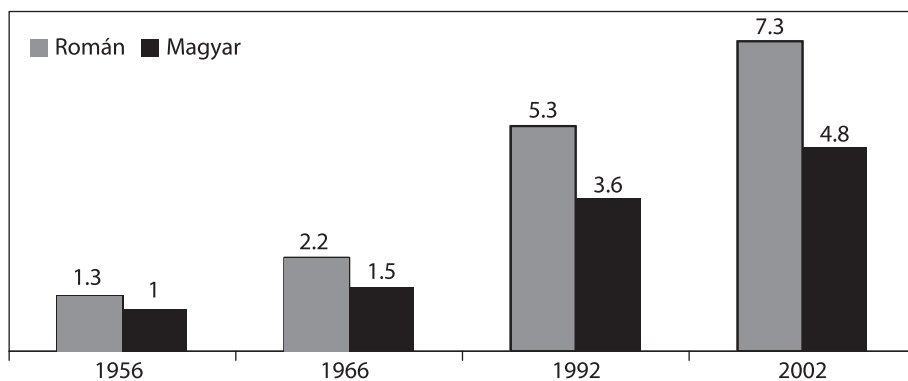
Tény, a kommunista Romániában az egyetem, a politikum által meghatározott ismérveknek megfelelően, differenciáltan támogatta különböző társadalmi kategóriák mobilitási, státuszszerezési esélyeit. Ennek az általános logikának megfelelően, annak mértékében, ahogyan a román kommunista rendszer átértékelte a magyarsággal megkötött paktumot, általában a magyarság iránti viszonyulását, az etnikai hovatartozás is az egyetemi diplomaszerezést egyre inkább meghatározó tényezővé vált, és egyre inkább differenciálódta a magyar, illetve a román nemzetiségűek diplomaszerezési esélyei. Természetesen ennek a folyamatnak nem voltak olyan nyilvánvaló, egyértelmű és látványos elemei mint a két világháború közötti *numerus valachicus* politikájának²¹, ám ha ennek a politikának a következményeit (a diplomás népességen belüli etnikai aszimmetriákat, illetve ezek időbeni alakulását) tekintjük, akkor mindenképpen fenntartható az etnikailag differenciált diplomaszerezés tézise. Mi több, a tézis erősebben fogalmazható meg: a differenciálódásnak az oka kiemelten az egyetemi diplomaszerezés etnikumonként eltérő

19. Illetve lásd Pálffy ezen számban szereplő tanulmányát.

20. Ez alatt az értendő, hogy minden szinten beleértve a felsőoktatást is, és minden főbb szakirányon és szakosításon (beleértve az egyetemi szintű orvosi, műszaki, mezőgazdasági és művészeti oktatást) magyarul lehetett tanulni, többnyire a tanítási nyelv alapján elkülönülő, tehát tanítási nyelv szempontjából magyar intézményekben (az akkori rendszer leírását lásd Vincze 1999:188-201).

21. Erről a gyakorlatról lásd bővebben Pálffy Zoltánnak ebben a lapszámban közölt tanulmányát!

esélyeiben keresendő²², és nem az egyetemi oktatás előtti szinteken működő etnikai szelekciós mechanizmusok kumulált hatásának (annak, hogy egyes etnikumok, pontosabban a romániai magyarok valamilyen oknál fogva, az átlagnépességnél kisebb mértékben értékelik a formális oktatási rendszert) tudható be. Vagyis, amint azt több, a romániai nemzetiségek iskolázottságát elemző szerző is kiemeli (Gilberg 1974, Horváth 1995, Varga 1998, Antal 1993), az ötvenes évektől errefele a romániai magyar és román népesség iskolázottsági szerkezete között habár léteznek aszimmetriák, ezeket sajátos kettősség jellemzi: az alacsonyabb iskolázottsági szinteken a román népesség enyhén túlréprezentált, a szakiskolai végzettséggel rendelkezőkön belül a magyarok enyhén túlréprezentáltak. Az érettségizettek populációjában nincs különbség, illetve (esetenként) a magyar érettségizettek aránya kissé nagyobb, viszont az egyetemi diplomával rendelkező populáción belül már az ötvenes évektől kezdődően enyhén, később egyre határozottabban megnyilvánult az aszimmetria, ugyanis habár mindkét népességben belül a diplomások száma és aránya az utóbbi félszázad során jelentősen növekedett, a román népességben belül valamivel nagyobb mértékben, ami az évek során jelentős eltéréssé kumulálódott.

2. ábra. Felsőoktatási diplomával rendelkezők aránya adott korú²³ népességben belül, a román és magyar népességre. A szerző szerkesztése (Források: Gilberg 1974:141, Varga 1998:279, CNS 1995:425, illetve INS honlap²⁴).

Az aszimmetria még szembeötlőbb, amennyiben az adott nemzetiségű diplomás népesség számának időbeni dinamikáját nézzük. 1966 és 2002 között a román nemzetiségű diplomás népesség 439%-os, a magyar 317%-os növekedést regisztrált.²⁵ Azt a feltételezést, hogy ezt az eltérő dinamikát a magyar diplomásoknak a románokéhoz viszonyított nagyobb arányú kíván-

22. Habár nem rendelkezünk korszpecifikus mutatókkal a magyar etnikumú egyetemi népesség hetvenes évekre vonatkozó aránya szemléletes példája az alulreprezentációnak: 1970/71-es tanévben magyar nemzetiségű hallgatók az egyetemista népesség 5,4%-át, 1977/78-ban az 5,8-át és 1980/81-ben az 5,6-ot tették ki (Antal 1993:18), a magyarok arány 1977-ben 7,95 %.

23. 1956-ban a 8 éves és annál idősebb, 1966-ban és 1992-ben a 12 éves és annál idősebb, 2002-ben a 10 éves és annál idősebb népességben belül.

24. A népszámlálás végleges eredményeit, beleértve a népesség iskolázottsági szintjét nemzetiségi bontásban, lásd a Román Statisztikai Hivatal honlapján <http://www.recensamant.ro/> (2004. november 15.).

25. Ez az etnikailag eltérő növekvési dinamika volt a jellemező az utóbbi évtizedben is, hisz amíg a magyar nemzetiségű diplomások száma 2002-re 1992-höz viszonyítva 49592-ről 64176-re, tehát megközelítőleg 30%-al növekedett, mindenképpen kisebb arányban mint a románság majdnem 44%-os növekedési rátája.

dorlása is okozhatta (legalábbis részben) megfelelő adatok hiányában nem tudjuk sem alátámasztani, sem cáfolni.²⁶

Mindenképpen megalapozottan állítható, hogy a kommunizmus periódusában az egyetemi diplomaszerezés valószínűsége etnikai alapon differenciált volt, és a magyarok egyre kisebb esélyekkel kapcsolódhattak be a felsőoktatási mezőnybe. Mindez egy olyan kontextusban, amikor az egyetem státusallokációs funkcióját a politikum közelről ellenőrizte, ideológiai szeszélyeinek megfelelően váltakozva jelölte ki a kedvezményezett és megbélyegzett kategóriák, személyek körét.

Tehát a nyolcvanas évek végén a romániai magyar fiatalok mobilitási (sajátosan az egyetemi diplomaszerezéshez kapcsolódó) esélyeiket tekintve többszörösen marginális helyzetben voltak. Egyrészt mint sajátos demográfiai konstellációban született és felnövekedő egyedek, másrészt mint olyan fiatal generációk, amelyek rendszerintegrációját (felnőtté válását) a politikum sajátos (nem föltétlenül céltudatos, de attól még nagyon hatékony) viszonyulása inkább akadályozta mind segítette, harmadrészt, mint sajátos etnikai kategória, amely messzemenően nem tartozott a rendszer kedveltjei közé.

Ebben a sajátos kontextusban körvonalazódott 1990-ben Magyarországnak mint alternatív oktatási mezőnek a kilátása – mindezt megtoldva az állam és a különböző egyetemi intézmények nyitottságával, fogadókészségével, értelmezhető a kilencvenes évek eleji tanulási migrációs hullámhegy kialakulása.

A kilencvenes évek elején kialakult tanulási migrációs hullámhegy viszonylag egyszerű modellben magyarázható: bizonyos oktatási javak (pontosabban az egyetemi diploma mint lényeges mobilitási kellék) szűkössége és a hozzáférés diszkriminatív jellege okán, adott célkategóriák számára a migráció mint alternatíva jelent meg. Mi több, olyan alternatívaként körvonalazódott amelyet az érintettek hátrányos helyzetének az orvoslása érdekében, a nemzeti szolidaritásra hivatkozva a magyar állam támogatott. Tehát a kilencvenes évek elején körvonalazott tanulási migráció nem egyszerűen egyéni érvényesülési alternatívaként, hanem közösségi szempontokból legitim elmozdulásként, *küldetesként* körvonalazódott.

ROMÁNIA: A FELSŐOKTATÁS(POLITIKAI) RENDSZERVÁLTÁS

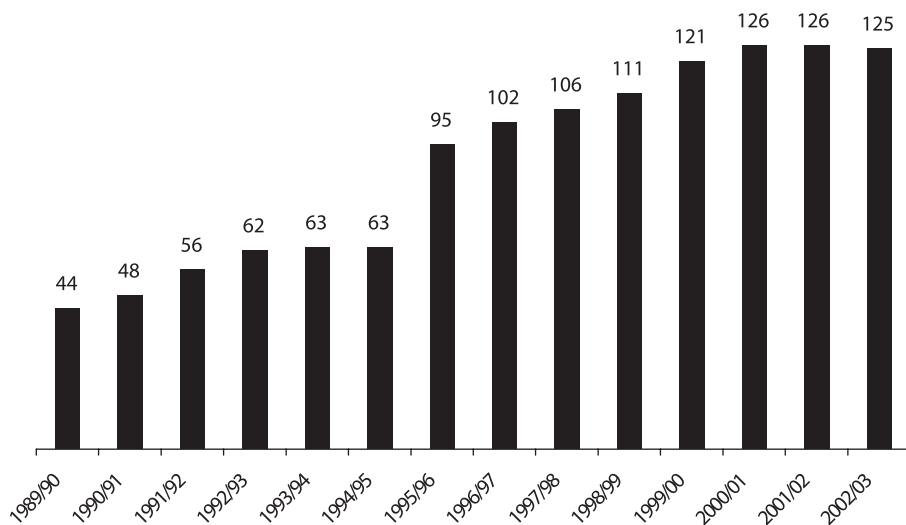
Az ezredfordulóra körvonalazódó tanulási migrációs hullámhegy jelentős mértékben megváltozott kontextusban alakult ki: a romániai felsőoktatás(politika) radikálisan átalakult, ami egyrészt az egyetemi beiskolázási kapacitások példa nélküli növekedését, másrészt az egyetemi szférának a piaci orientáció logikájának megfelelő működtetését jelentette. Mindez, a sajátos

26. Illetve a rendelkezésre álló, a romániai végleges, reguláris kitelepedésekre vonatkozó (a tényleges vándormozgalmi jelenségeket részlegesen) tükröző adatok alapján megköckéztethető az a feltételezés amely szerint a román népességén belül is jelentős arányú, az össznépességi arányokat felülmúló, a diplomások kivándorlása. (SOPEMI 2001:233). De ezeket az adatokat nem tartjuk megfelelő kiindulási alapnak, ugyanis a román statisztikai közlemények csak azon kitelepedők adatait regisztrálják, akik a migrációs szándékukat jelzik a román hatóságoknak, márpedig ezek száma, a kilencvenes évek során, drasztikusan csökken, annak ellenére, hogy a Romániából kiinduló migráció jelentős mértékben növekszik. Egyértelmű, hogy (és ez nemcsak Romániára jellemző) a regisztráció logikája messze képtelen követni a migráció dinamikusan változó jellegét (Massey & Taylor 2004:43).

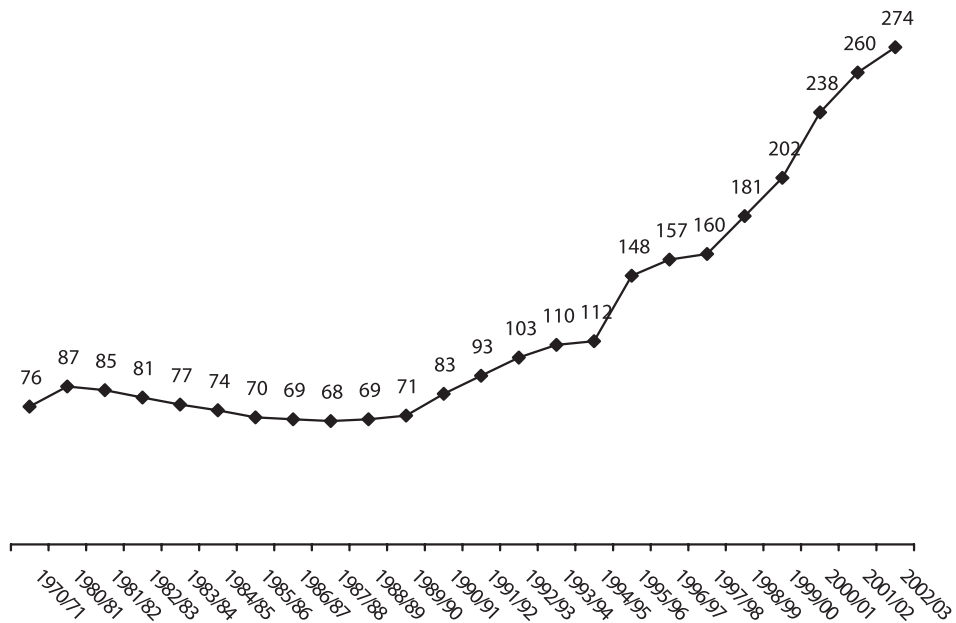

romániai kontextust is figyelembe véve, az egyetem politikai funkcióinak, de az egyetemi diploma munkaerő-piaci értékének a radikális átértékelését is jelentette.

Az egyetemi beiskolázási kapacitások növekedését illetően két periódust különíthetünk el: 1990-1995/96 közötti, illetve az 1995/96-tól kezdődő periódust, amely (talán) most van lezárulóban. Az első periódusban az egyetemi vagy az főiskolai képzést nyújtó intézmények száma, illetve a beiskolázási számok konstans módon, de nem feltétlenül látványos mértékben növekedtek (lásd 3-as illetve 4-es ábra!). 1996 őszétől (főleg a magánegyetemek számának a jelentős mértékű növekedésének betudhatóan) az egyetemek, főiskolák száma és a beiskolázási arányszámok szédületes növekedésnek indultak. Valamivel több mint tíz év alatt a tanintézmények száma majdnem megháromszorozódott, a beiskolázási arányszámok majdnem négyszeresükre növekedtek.

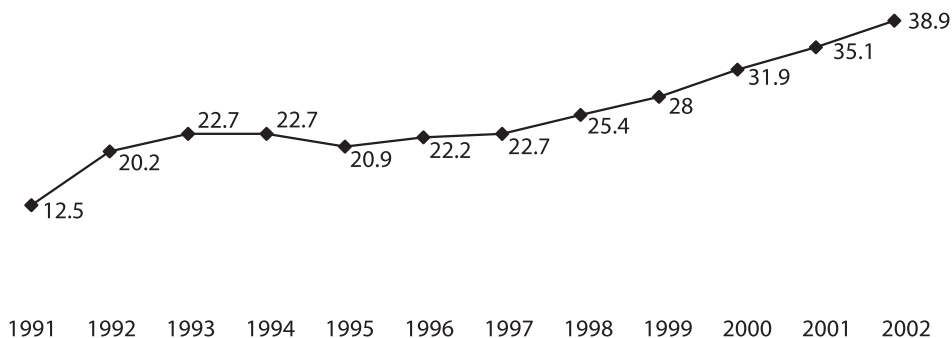
3. ábra. Felsőoktatási tanintézmények számának alakulása Romániában 1989–2003 között.
Forrás CNS (1996), INS (2001) INS (2004).

4. ábra. Egyetemi hallgatók 10 000 lakóra Romániában. Tanévenkénti alakulás (1970/71–2002/03).
A szerző szerkesztése (Források: CNS 1993, 1994a, 1996 INS 2001, 2004).

A beiskolázási arányszámok növekedése már csak azért is figyelemre méltó, mivel 1992-2002 között Románia lakossága legalább 5%-al csökkent, és ez a csökkenés a fiatalabb korú (az egyetemi tanulmányait legnagyobb valószínűséggel elkezdő) generációk jelentős aránycsökkenésével járt, vagyis ha az adott generációk (18-25 éves korosztályok) egyetemi diplomaszerezési esélyeit vizsgáljuk, a növekedés még látványosabb. Ha 1988-ban egy 18-25 éves fiatalnak hozzávetőleg 0,8 a 10-hez esélye volt arra, hogy egyetemet végezzen, ez jelentősen javult 1995/96-ra már 10 személyből 2,3 iratkozhatott be egyetemre, 2002-re 10 fiatalból 4 valamilyen felsőfokú képzési formába integrálódott (lásd a 5-ös ábrát!).

Vagyis az ezredfordulón a romániai egyetemi szintű oktatás átalakult kínálati, mi több, bizonyos mértékben már túlkínálati piaccá, hisz a meghirdetett beiskolázási helyeknek egy bizonyos része nem telt be. Vagyis ha a beiskolázási kapacitásokat nézzük, elmondható, hogy jelenleg (legalábbis elvben) Románia akkora egyetemi beiskolázási kapacitással rendelkezik, hogy a 18–25 éves korosztályok majdnem felét, és majdnem minden igénylőt be lehetne iskolázni.

5. ábra. Az egyetemi szintű oktatásban résztvevők aránya a 18–25 éves korcsoporton belül (beleértve a főiskolai jellegű és a posztgraduális képzéseket is).

A szerző szerkesztése. Források CNS 1994a, INS 2001, UNDP 2002, 2004.

Az felsőoktatási rendszerváltás másik vonzata a romániai egyetemi oktatási intézményeknek a piaci orientáció logikájának megfelelő átrendeződése. Ez azt jelentette, hogy az egyetemek központilag (bürokratikus) koordinált, közszolgálati jellegű intézményből profitorientált és a konkurencia logikája szerint működő intézményekké szerveződtek át.

A jelentős probléma abban nyilvánult meg, hogy habár az intézmények egyre inkább a konkurencia és a profitszerzés logikája szerint működnek (vagyis az intézményszervezés piaciilag orientálódott), de a romániai egyetemi mezőny piaci koordinációja²⁷ még nem jutott megfelelő érvényre.

Másképpen fogalmazva a román rendszer anomáliája éppen abban áll, hogy a piacosodás csak az egyetemek (mint egyes intézmények) piaci orientációját, a profitszerzés logikája szerinti átalakulását eredményezte, de nem (vagy mindenképpen nagyon kis mértékben) vont maga után a piaci koordinációt, azaz a egyetemi diplomáknak (pontosabban a kibocsátó intézményeknek, illetve a szakoknak) a munkaerőpiaci érvényesülési lehetőségek szerinti rangsorolását. Ugyanis az egyetemi képzés piacosodása mindenekelőtt azt jelenti, hogy az egyetemi diploma validációjában csökkenő szerepet játszik az akadémiai mezőny által érvényesített (a gyakorlati megfontolásoktól mentes tudományosság ismérveire alapozó) értékrend²⁸, és egyre inkább előtérbe kerül a diplomáknak egy konkurenciális munkaerőpiacon történő értékesíthetősége. Vagyis a piaci logika szerinti átszerveződés az egyetemi mezőny, az egyetemi tudásipar jelentős mértékű (természetesen közvetett) munkaerőpiaci koordinációját eredményezi.

Ennek egyik következményeként az egyetemi beiskolázási számok növekedése az egyetemi mezőny valamilyen belső differenciálódásával (a piacon jobban értékesíthető, illetve a kevésbé keresett diplomát kibocsátó intézmények közötti elkülönüléssel) kellett volna, hogy járjon. Ennek ellenére a romániai tanintézmények piaci orientációja az oktatás minőségére nagy általánosságban negatívan hatott ki, mi több, a diplomás munkanélküliek számának jelentős mértékű növekedésével járt.

27. A Bruszt és Stark (1996, 1991 idézve in Kolosi/Róna-Tas 1992) bevezette piaci koordináció és a piaci orientáció közötti megkülönböztetés analógiájára értjük és innen kölcsönöztük.

28. Lásd a klasszikus akadémiai mező működési logikájának a leírását Bourdieu (1978).

A minőségi alakulásokat illetően ne hagyatkozzunk a belső szemléző (óhatatlanul szubjektív) vélekedésére, hanem tekintsünk egy egyszerű mutatót: az egy oktatóra eső hallgatók számának az alakulását. Egyértelmű, hogy az kilencvenes évek első felében a felsőoktatás felvevőképességének a növekedésével párhuzamosan növekedett az oktatói állomány, ám az évtized második felében bekövetkező nagyléptékű hallgatói létszámnövelés az egyetemi oktatók terheltségének a jelentős növekedésével járt (lásd a 8-as táblázatot!). Az oktatói leterheltség mutatói mögött jóval összetettebb folyamatok is állnak, mind például (főleg a magasabb tanári fokozattal rendelkező) oktatók többszörös intézményes elkötelezettsége és leterheltsége, az egyetemi titulaturák és pozíciók szakmai értéktartalmának az elhalványulása, ezek alárendelése politikai, hatalmi rációknak.

Év	a.	b.	c
1989	11696	14,1	100
1990	13927	13,8	102,2
1991	17315	12,4	113,7
1992	18123	13	108,5
1993	19130	13,1	107,6
1994	20452	12,5	112,8
1995	22611	14,9	94,6
1996	23477	15,1	93,4
1997	24427	14,8	95,3
1998	26013	15,7	89,8
1999	26977	16,8	83,9
2000	27959	19,1	73,8
2001	28674	20,3	69,4
2002	29619	20,1	70

6. táblázat. Az egyetemi oktatók számának (a) és az egy oktatóra jutó hallgatók számának (b) az alakulása 1989–2002 között

(a szerző szerkesztése és számításai. Adatok forrása: 1994a, INS 2001, 2004),

(c) az egy oktatóra eső egyetemi hallgatók arányszámának 1989-hez viszonyított alakulása. 1989–100

A romániai egyetemi oktatás növekedését mindenekelőtt diplomák iránti lakossági, és nem a diplomások iránti gazdasági kereslet motiválta. A kilencvenes évek második felétől az egyetemi szféra egyértelműen piacorientált lett: a legfőbb termék az egyetemi diploma, és a szolgáltatók legfőbb célja a potenciális hallgatók becserkészése, így kiemelten a magánegyetemen. de még az állami egyetemeken is a különböző szakosításokon meghirdetett beiskolázási számokat majdnem kizárólag a hallgatói kereslet motiválja, elvben bármilyen más logika ennek rendeltetik alá.²⁹ Csak éppenséggel a diplomák iránti kereslet nem, pontosabban nem teljes mértékben,

29. Ezen logika dominanciájának egyik érdekes esetét, a 2004 nyári csíkszeredai Sapientia Tudományegyetem felvételi vizsgája szolgáltatta. A társadalomtudományi szakok, költségvetésileg támogatott helyeire sikertelenül felvételiző diákok egy küldöttsége arra kérte a dékánt, hogy a gazdaságtudományi szakosítások azon (alapítványi-) költségvetésből támogatott helyeit, amelyek a versenyvizsga során nem teltek be, csoportosítsák át társadalomtudományi szakokra.

piackoordinált, a különböző szakirányok iránti keresletet nem föltétlenül a munkaerőpiaci helyzetkedések logikája határozza meg, hanem más racionalitások mentén írható le: divat, személyi érdeklődés, vagy egyszerűen az egyetemi diploma elvont (valamilyen konkrét szakmához nem föltétlenül kapcsolódó) presztízstartalma.

Ebben a kontextusban a kilencvenes évek második felétől érzékelhetően növekedni kezdett a diplomás munkanélküli népesség (lásd a 7-es táblázatot!), így az egyetemi befogadás növekedése a diplomák egyfajta relatív elértéktelenedését, inflációját eredményezték. Az egyetemi diploma fokozatosan átértékelődik olyan jogosítvánnyá, amely habár elengedhetetlenül szükséges, de messzemenően nem elégséges előfeltétele a magasabb státusszal járó, középosztálybéli társadalmi pozíciók megszerzésének. Ugyanakkor az egyetemi diploma egyáltalán nem biztosítéka a státusszerzésnek. Ez egy lényeges változás, hisz a korlátozott bejutás kontextusában az egyetemi diploma önmagában is státuszt jelentett, megbecsülést vont maga után, ám annak a mértékében, ahogyan az egyetem átalakul tudásiparrá, pusztán a képzés befejezését igazoló dokumentummá válik, tehát az egyetem státusallokációs funkciója jelentős mértékben csökkent.

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
19	16	16	15	16	24	25	34	34

7. táblázat. Diplomások 1000 munkanélkülire (1992–2000).
A szerző számításai. Adatok forrása: INS 2001, UNDP 2002.

Ami a magyar nyelvű felsőoktatás helyzetét illeti, ez is sajátos, de az előbb bemutatott trenddel összefüggő és részben ez által meghatározott alakulásokon ment keresztül. Egyrészt, a román tannyelvű egyetemi szféra növekedésével a magyar nemzetiségűek által képviselt hallgatói potenciál is felértékelődött, és a különböző egyetemek ha nem is kiemelt, de semmiképpen el nem hanyagolt célcsoportként kezelték (például Székelyföld irányába számos egyetem terjeszkedett akár kihelyezett képzés, akár csak toborzás formájában). Mindemellett, időben valamelyest lemaradva, de az egyetemi szintű magyar tannyelvű egyetemi oktatás szakkínálata és beiskolázási kapacitása is fokozatosan növekedett. A „kritikus határt” hozzávetőleg 2001/2002-ben lépte át, amikortól kezdődően a magyar tannyelvű egyetemi oktatás is a románhoz hasonlóan túlkínálati piaccá változott, tehát a létező beiskolázási kapacitások és ajánlatok meghaladják a jelentkezők számát³⁰. Ezen alakulások jegyében kijelenthető, hogy az egyetemi oktatási szolgáltatások hozzáférhetősége etnikai ismérvek alapján nem differenciált.

Ugyanakkor a romániai magyarok, akik akár a román tannyelvű, akár a magyar tannyelvű egyetemi mezőnyön belül jutnak diplomához, ugyanabban (esetleg rosszabb) helyzetben vannak, mint általában a romániai fiatal diplomások: egyre kisebb eséllyel tudnak olyan munkaerőpiaci pozíciókban elhelyezkedni, amelyekből nyugati karriermintákra vagy legalább kö-

30. A jelen gondolatmenet szempontjából irreleváns az a tény, hogy a magyar tannyelvű szakkínálat „rendkívül szűk és torz egyoldalú” (Péntek 2004:66), ugyanis ezt a helyzetet lehet úgy is értelmezni, mint a román állam múltbeli etnopolitikai viszonyulásainak a felhalmozott eredménye, de ettől függetlenül, a jelenlegi kontextusban nincsenek a román állam különböző szereplői által hatalmilag támogatott ideológiailag megalapozott strukturális kényszerek. Másrészt a Sapientia tudományegyetem adminisztrátorainak a rendelkezésére álló alapok lehetővé tették volna a bármilyen szakirány fejlesztésébe történő beruházást. Hogy a vezetők úgy döntöttek, hogy magyarul már működő képzéseket dupláznak le, az semmiképpen nem a román törvényes keretek, vagy oktatáspolitikai döntések kényszerítő hatásának tudható be.

zéposztálybeli életmódra nyílik kilátás. Márpedig az erre az elvárási horizontra szocializálódó diplomások konfrontálódása a nem éppen kedvező munkaerőpiaci realitásokkal mindenképpen migrációra ösztönző feszültségforrásként jelent meg (Portes, Böröcz 1989).

RÉSZLEGES PIACOSODÁS – OKTATÁSI GLOBALIZÁCIÓ ÉS TANULÁSI MIGRÁCIÓ

A romániai felsőoktatásban résztvevő intézményes szereplők piaci orientálódásával párhuzamosan fokozatosan érvényesült a román oktatási rendszernek az oktatási globalizációhoz való felzárkózása, ami a leglátványosabban az oktatás internacionalizálódásában nyilvánul meg (CERI 2004, SOPEMI 2001).

Az internacionalizáció elsősorban (de nem kizárólagosan) az oktatás tartalmi vonzataira, vonatkozik, és azt a tényt rögzíti, hogy a formális oktatásban átadott tartalmak vonatkozásában egyre kevésbé jellemző valamilyen nemzeti (kulturális vagy gazdasági) tradícióra épülő partikularizmus, egyre látványosabban érvényesül az oktatás tartalmi konvergenciája. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a világ majdnem minden egyetemén a nyugati tudományos gondolkodás, és az ennek jegyében született termékek válnak a mérvadó ismeretek forrásává, hanem azt is, hogy az oktatási folyamatba bekapcsolódó szereplők referencia- (érték) rendszere is egyre közelebb kerül egymáshoz.

Az oktatási piac nemcsak a tartalom és a meghatározó normák mentén integrálódik, hanem az oktatási rendszer is egyre inkább egy globalizálódik, egyre integráltabb struktúrává terebélyesedik. Mivel (az áruk és szolgáltatások piacához hasonlóan) ez a piac is történelmileg halmozódó strukturális egyenlőtlenségek kontextusában alakult ki, nem a homogenitás, hanem látványos aszimmetriák, a kiemelt szolgáltatók, a magas piaci értéknek örvendő diploma-kibocsátó intézmények területi koncentrációja jellemzik. Mindezen aszimmetriák kontextusában, és ezeknek betudhatóan sajátos mobilitási, áramlási folyamatok körvonalazódnak, amelyek főbb típusai Knight (2003) szerint:

- a személyek mobilitása (az oktatóknak és diákoknak az oktatással összekapcsolódó migrációja)
- a programok mobilitása (oktatási programok közös szervezése, vagy egyoldalú koncessziója)
- az intézmények, az oktatási szolgáltatók mobilitása („kihelyezett” intézmények, tagozatok működése)

Az oktatási mobilitás ezen három típusa 1998-ban mindösszesen 30 milliárd USD forgalmat jelentett (Larsen/Martin/Moris 2002), ezen belül leglátványosabban a személyek mobilitása alakult, az eltelt tíz évben a tanulási migrációba bekapcsolódó személyek száma megkétszereződött, 2002-ben elérte az 1,9 millió elmozduló diákokat.

Az előbbieken említett aszimmetriákat illetően megemlítendő, hogy a tanulási migráció több mint 80%-a pusztán öt országba irányult³¹, és a tanulási célú elmozdulások 1990–2000 között regisztrált növekedése is inkább ezekre az országokra volt jellemző. Például az Angliába tanulási célból érkező migránsok száma megháromszorozódott, vagy az Ausztráliába tanulási célból érkező idegen állampolgárok száma 1980–2000 között tizenháromszorosára növekedett (CERI 2004:20–21).

31. 1998-ban az Egyesült Államokba irányult a tanulási migráció 34%-a, Angliába 16%-a, Németországba 13%-a, Franciaországba 11%-a és a Ausztráliába 8%-a (SOPEMI 2001:104).

A tanulási migráció globális rendszere (amelyre a nagy szolgáltatóknak a dominánsan a piaci terminusokban lezajló versenye a jellemző) nem zárja ki a szekundér, regionális rendszerek kialakulását (ilyen például a Magyarország irányú migráció), amelyek a globális tanulási migrációhoz hasonló logikában, de regionális, nyelvi, kulturális partikularitásra épülnek (SOPEMI 2001), s az áramlások kialakulásában és fennmaradásában a pusztán piaci szervezőelvek mellett ún. ideológiai jellegű kapcsolódások is szerepet játszanak.³²

Az erdélyi magyarok Magyarország irányú tanulási migrációja is ezen kötődések mentén értelmezendő, annál is inkább, mivel a kilencvenes évek elején a nemzeti szolidaritás jegyében szerveződött meg és alakult a tanulási migráció, tehát mint modell és mint hagyomány eleve jelentős ideológiai tartammal bír, ám tény az is, hogy a modell az eredeti jelentéstöltetét (közösségi szempontokból legitim elmozdulás, küldetés) elvesztette. Az ezredforduló körüli periódustól kezdődően az erdélyi magyar fiatalok tanulási migrációját sokkal inkább a nemzeti vonzatoknál átfogóbb, ezeken messze túlmutató kontextusban kell elemezni.

A romániai felsőoktatás szintjén bekövetkezett rendszerváltással, illetve ennek sajátos visszahatásaival párhuzamosan a romániai egyetemi képzés fokozatosan internacionalizálódott, ami egyszerre volt tudatos és vállalt belpolitikai célkitűzés,³³ és külső, az intézményes teljesítőképesség javítására, fejlesztésére irányuló céltámogatás. Ám a hatások messze túlmutáltak a kitűzött célkon, a tanerők, illetve a posztgraduális képzésbe bekapcsolódók áramlása egyszerre jelent meg mint a romániai felsőoktatás tartalmi internalizációjának a kiemelten támogatott alkotórésze, de úgy is, mint az egyetemi diplomások nemzetközi munkaerőpiacon történő egyéni helyezkedési stratégiája, az egyetemi diploma értékesítésének a hatékonyságát növelő formája (Reisz 2001).

Ebben a kontextusban az egyetemi tanulmányok folytatásához, a külföldi rész- illetve továbbképzéshez, az egyetem utáni képzések rendszeréhez kapcsolódó migráció, általában a diplomások nemzetközi migrációja, az ezredfordulóra mint általános romániai jelenség körvonalazódott, a tanulmányokhoz kapcsolódó nemzetközi elmozdulás általában a mobilitási stratégiák egyik kiemelt csatornájává alakult. Tehát a Magyarország irányú (vagy bármely más ország irányába történő) tanulmányi migráció már sokkal inkább úgy jelenik meg, mint egy olyan stratégikus orientáció, amely a megszerzendő (vagy a már megszerzett) diplomáknak minél előnyösebb munkaerőpiaci kapcsolódását, elhelyezését célozza meg (értékes diplomát szerezni minél funkcionálisabb helyen). Tehát a tanulmányi migráció úgy jelenik meg, mint a majdani jobb munkaerőpiaci helyezkedés érdekében történő stratégikus elmozdulás.

A magyarországi oktatási mező nyitottsága és vonzása sem vezethető már vissza kizárólag a nemzeti szolidaritás jegyében fogantatott támogatások rendszerére, hanem része a globális piaci logika fokozatos érvényesülésének, amelynek a lényege: minél nagyobb fizetőképes kereslet vonzása. Ebben a kontextusban a romániai magyarok egyszerre a nemzeti szolidaritás és a magyar nyelvű oktatási szolgáltatások célcsoportjaként jelennek meg, és kapcsolódnak be a magyarországi felső- (és nemcsak felső-) oktatásba. Amint Szentannai is rámutat: a kilencvenes évek végére jelentős mértékben növekszik azon határon túli magyarok száma akik képzésüket nagyrészt magánforrásokból fedezik, illetve a motivációjuk egyértelműen pragmatikus és karrierorientált (Szentannai 2001).

32. A kulturális, ideológiai kötődéseknek a migrációs áramlásokban játszott szabályozó irányító szerepéről lásd Fawcett (1989).

33. A mobilitási programok állami támogatása, a diplomahonosítása rendszerek támogatása, stb.

A román felsőoktatás a kilencvenes évek legelején jelentős mértékben korlátozott, bürokratikus koordinált mezőnyként működött amely mindamellett, hogy nem tudott eleget tenni egy volumenében jelentősen megnövekedett generáció státuszszervi igényeinek, a státusallokációs folyamat során etnikai preferenciák érvényesítését sem zárta ki. Az erdélyi magyarok ebben a kontextusban kialakult Magyarország irányú tanulási migrációja a szűkösség és a diszkriminatív viszonyulások kontextusában kialakult, államilag jelentősen támogatott oktatási mezőnyváltásként értelmezendő.

A román felsőoktatás kilencvenes évek során lezajlott reformjának talán leglényegesebb mozzanata a felsőoktatás intézményes szereplőinek a piacorientáltsága, amelynek következményeként az egyetemi mezőny röpke egy évtized alatt robbanásszerű növekedésen ment keresztül, átalakult túlkínálati, konkurenciális és profitorientált mezőnyre. A túlkínálati krízis, a diplomák elértéktelenedése, a diplomás státussal kapcsolatos elvárások tömeges frusztrációja annak az eredménye, hogy a piacorientáltsággal párhuzamosan nem érvényesült a munkaerőpiaci koordináció, az intézményes szereplők legfőbb célja a piacon levő minden igény minél hamarabbi ki-elégítése volt, eltekintve ennek a munkaerőpiaci illetve átfogóbb társadalmi következményeitől. Tekintettel arra, hogy mindezzel párhuzamosan a román oktatási mezőny egyre inkább részese lett egy nemzetközi rendszernek, és a diploma iránti kereslet horizontja egyre inkább a globális oktatás-szolgáltatások piaca, és nem a romániai kínálati mezőny lett, a Romániából kiinduló volumenében növekedő tanulási migráció e kettős tényező együttes hatásának az eredménye. A belsőleg alig differenciált, a munkaerőpiacon egyre problematikusabban értékesíthető diplomákat termelő túlkínálati oktatási piac részese lett egy globális piacnak, amelyen belül a differenciált kínálatnak jelentős munkaerőpiaci vonzatai vannak. Vagyis paradox módon a romániai oktatás interancionalizálódásának a kontextusában bekövetkező túlkínálat és inadekvát piaci kötődések (és koordináció) az, ami a migrációt eredményezi.

FORRÁSJEGYZÉK

Baló György–Lipovecz Iván (szerk.): *Tények könyve '89*. Budapest, 1988, Computerworld Informatika Kft.

Bárdi, Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? In *Valóság* 1992/12. pp. 81–98, 1992.

Bárdi, Nándor: Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában. In *Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): Útközben. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról*. pp. 19–44, Csíkszereda, 1999, Pro-Print.

Barkey, Karen: Negotiated Paths to Nationhood: A Comparison of Hungary and Romania in the Early Twentieth Century. In *East European Politics and Societies, Vol. 14, No. 3*. pp. 497–453, 2000.

Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*. Budapest, 1978, Gondolat.

Bruszt László–Stark, David: Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition. In *Ithaca: Cornell Working Papers on Transitions from State Socialism*. 1991.

Bruszt László–Stark, David: Vállalatközi tulajdonosi hálózatok a kelet – európai kapitalizmusban. In *Közgazdasági Szemle* 1996/3. pp. 183 – 203. 1996.

Antal G. László: *Situația minorității etnice maghiare în România [A magyar kisebbség helyzete Romániában]*. Odorheiu Secuiesc, 1993, A.C.H.R.

CERI: *Internationalisation and Trade in Higher Education: Opportunities and Challenges*. Paris, 2004, Centre for Educational Research and Innovation, OECD.

Chiroț, Daniel: Social Change in Communist Romania. In *Social Forces Vol. 57, No. 2*. pp. 457–499, 1978.

CNS: *Anuarul statistic al României 1993 [Román statisztikai évkönyv 1993]*. 1993, Comisia Națională pentru Statistică.

CNS: *Învățământul în România. Date statistice [Az oktatás Romániában. Statisztikai adatok]*. 1994a, Comisia Națională pentru Statistică.

CNS: *Anuarul statistic al României 1994 [Román statisztikai évkönyv 1994]*. 1994b, Comisia Națională pentru Statistică.

CNS: *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației [Az 1992 január 7-i népszámlálás etnikai és vallási adatai]*. 1995, București, Comisia Națională pentru Statistică.

CNS: *Anuarul statistic al României 1996 [Román statisztikai évkönyv 1996]*. 1996, Comisia Națională pentru Statistică.

Durandin, Catherine: *A román nép története*. Budapest, 1998, Mecénás.

Fawcett, James T.: Networks, Linkages, and Migration Systems. In *International Migration Review Vol. 23, no. 3*. pp. 671–680. 1989.

Gabanyi, Anneli Ute: *The Ceaușescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania*. Bucharest, 2000, The Romanian Cultural Foundation Publishing House.

Georgescu, Vlad: *Istoria românilor. De la origini până la zilele noastre [A románok története, a megjelenésüktől a napjainkig]*. 1995 [1989], Humanitas.

Gilberg, Trond: Romania: Problems of the Multilaterally Developed Society. In *Gati, Charles (szerk.): The Politics of Modernization in Eastern Europe. Testing the Soviet Model*. pp. 117–159, New York / Washington / London, 1974, Praeger Publisher.

Györi Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kollégium és Titkárság Története tükrében*. Budapest, 1997, Osiris.

Hogan, Dennis P.–Astone Nan Marie: The Transition to Adulthood. In *Annual Review of Sociology Vol. 12*. pp. 109–130, 1986.

Horváth István: Az 1992-es népszámlálás kisebbségi adatai. In *Korunk nr. 7*, pp. 98–103, 1995.

INS: *Anuarul statistic al României 2001 [Román statisztikai évkönyv 2001]*. 2001, Institutul Național de Statistică.

INS: *Anuarul statistic al României 2003. Serii de timp 1990–2002 [Román statisztikai évkönyv 2003. Idősoros adatok 1990–2002]*. 2004, Institutul Național de Statistică.

Kántor Zoltán: *Jövőelképzelés és kivándorlás*. 1996, Kézirat. Teleki László Alapítvány Könyvtára, 4–1558/1996.

Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity. Controlling reproduction in Ceaușescu's Romania*. Berkeley / Los Angeles / London, 1998, University of California Press.

Knight, J.: GATS, Trade and Higher Education. Perspective 2003: Where are We? In *Observatory Report, May*. 2003, www.obhe.ac.uk/products/ (10/12/2004).

Kolosi Tamás–Róna–Tas Ákos: Az utolsókból lesznek az elsők? A rendszerváltás társadalmi hatásai Magyarországon. In *Szociológiai Szemle 1992/2*. pp. 3–26, 1992.

KSH: *A nemzetközi vándrolás idősorai 1990–2000*. Budapest, 2003, Központi Statisztikai Hivatal.

Larsen, Kurt–J. Martin–R. Morris: Trade in Educational Services: Trends and Issues. In *The World Economy*, 25(6). pp. 849–868, 2002.

Linz, Juan J.–Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore, 1996, The John Hopkins University Press.

Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930 [Kultúra és nacionalizmus Nagyromániában 1918–1930]*. București, 1998 [1995], Humanitas.

Massey, Douglas S.–Taylor, J. Edward: *International Migration*. Oxford, 2004, Oxford University Press.

Monnier, Alain–de Guiber-Lantoine, Catherine: The Demographic Situation of Europe and the Developed Countries Overseas: An Annual Report. In *Population: An English Selection Vol. 6*. pp. 203–222, 1994.

OECD: *Education at Glance OECD Indicators 2004 Edition*. OECD Internet elérhetőség: <http://www.oecd.org> (2004–11–26), 2004.

Pálffy Zoltán: The Dislocated Transylvanian Hungarian Student Body and the Process of Hungarian Nation-Building after 1918. In *Trencsényi Balázs et al. (szerk.): Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. pp. 179–196, Budapest / Iași, 2001, Régio Books / Polirom.

Pálffy Zoltán: *National Controversy in the Transylvanian Academe: The Cluj / Kolozsvár University, 1900–1950*. Ph. D. tézis, Budapest, 2003, Central European University.

Papp Z. Attila: A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után. In *Magyar Kisebbség*, 3/1998. 1998, <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9803/m980321>, (2004–12–01).

Péntek János: A romániai magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. In *Korunk 2004/11*, pp. 63–73, 2004.

Portes, Alejandro–Böröcz József: Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation]. In *International Migration Review Volume 23, Number 3 [1989]*. pp. 606–630, 1989.

Rédei L. Mária: A külföldön tanuló magyar diákok – a Magyarországon tanuló külföldi diákok. In *Illés Sándor, Lukács Éva (szerk.): Migráció és statisztika*. pp. 113–134, Budapest, 2002, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.

Reisz D Robert: Emigration and Mobility in the Romanian Higher Education Sector. In *Romanian Journal of Society and Politics Volume I. No. 1*. pp. 95–122, 2001.

Roth, Andrei: Naționalism sau democratism [Nacionalizmus vagy demokratizmus]. 1999, Editura PRO EUROPA.

Sampson, Steven: The Informal Sector in Eastern Europe. In *Telos no. 44*. pp. 44–66, 1986.

Singla, Rashmi: Youth relationships and ethnicity. A social psychological perspective. In *Young. Nordic Journal of Youth Research Vol 12(1)*, pp. 50–70, 2004.

SOPEMI: *Trends in International Migration. Continuous Reporting System on Migration Annual Report 2001*. 2001, Organization for Economic Cooperation and Development.

Sorbán Angéla–Nagy Kata: Hazajöttem Magyarországról... In *Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv*. pp. 56–75, Temesvár / Kolozsvár, 2001.

Sorbán Angéla–Nagy Kata: Elvándorlás és vendégmunka a határ menti településeken. In *Örkény Antal (szerk.): Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. pp. 111–120, Budapest, 2003, MTA Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont.

Szentannai Ágota: A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése. In *Regio 4/2001*. pp. 113–131.

Tóth Judit: A határon kívül élő magyarokért való felelősség egyes alkotmányjogi összefüggéseiről. In *u.ő. (szerk.): Schengen. A magyar-magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában*. pp. 123–174, Budapest, 2000, Lucidus Kiadó.

Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Budapest, 1997, Püski.

UNDP: *A Decade Later: Understanding the Transition Process in Romania National Human Development Report Romania 2001–2002*. 2002, United Nations Development Programme Romania.

UNDP: *2003–2004 National Human Development Report for Romania Local Sustainable Development*. 2004, United Nations Development Programme Romania.

Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély Népesedéstörténetéből*. Budapest, 1998, Püski.

Verdery, Katherine: *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton / New Jersey, 1996.

Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, 1999, Státus Könyvkiadó.

Zlotnik, Hania: The Concept of International Migration as Reflected in Data Collection Systems. In *International Migration Review Vol. 21, No. 4*. pp. 925–946, 1987.